

**Η Πολιτική Παιδεία στην Ελλάδα μέσα από τη διεθνή έρευνα: μια ανάλυση κατά συστάδες (cluster analysis) των δεδομένων της διεθνούς έρευνας για την αγωγή του πολίτη (ICCS).**

**Political Education in Greece through international research: a cluster analysis of data from the International Civic Education Survey (ICCS).**

Αντώνης Δ. Παπαοικονόμου, PhD, Τμήμα Πολιτικών Επιστημών ΑΠΘ, [paraoiko@sch.gr](mailto:paraoiko@sch.gr)

Antonis D. Papaioikonomou, PhD, School of Political Sciences, AUTH, [paraoiko@sch.gr](mailto:paraoiko@sch.gr)

**Abstract:** This article presents an international research regarding Political Education in Greece. The purpose of the work is to capture the attitudes of Greek students regarding political issues and their political socialization. The main point of the article is that even though this research was done in 2009, it has a lot to do with the present since the students then, are the citizens of today in the most productive and prosperous period of their lives. The results include the political maturity of the majority of students and the strong awareness of issues of immigration and feminist politics.

**Keywords:** civic education, secondary education, ICCS

**Περίληψη:** Στο άρθρο αυτό γίνεται παρουσίαση μιας διεθνούς έρευνας αναφορικά με την Πολιτική Παιδεία στην Ελλάδα. Σκοπός της εργασίας είναι η αποτύπωση των στάσεων Ελλήνων μαθητών αναφορικά με τα πολιτικά ζητήματα και της πολιτικής τους κοινωνικοποίησης. Βασικός άξονας του άρθρου είναι ότι παρόλο που η έρευνα αυτή εκπονήθηκε το 2009, έχει μεγάλη σχέση με το παρόν δεδομένου ότι οι μαθητές τότε είναι οι πολίτες του σήμερα στην πιο παραγωγική και ακμαία περίοδο της ζωής τους. Στα αποτελέσματα συμπεριλαμβάνονται η πολιτική ωριμότητα της πλειοψηφίας των μαθητών και η έντονη ευαισθητοποίηση σε ζητήματα μεταναστευτικής και φεμινιστικής πολιτικής.

**Λέξεις κλειδιά:** Πολιτική Παιδεία, δευτεροβάθμια εκπαίδευση, ICCS

## Εισαγωγή

Η διεθνής έρευνα για την αγωγή του πολίτη (ICCS) συμπεριλάμβανε ένα ερωτηματολόγιο το οποίο διερευνούσε συγκεκριμένα θέματα τα οποία σχετίζονταν με την εκπαίδευση για την ιδιότητα του πολίτη στην Ευρώπη (Schulz, Ainley, Fraillon, Kerr, & Losito, 2010a, 2010b). Η έρευνα εξέτασε τους τρόπους με τους οποίους οι νέοι άνθρωποι προετοιμάζονται για να αναλάβουν τους ρόλους τους ως πολίτες. Εστίασε στη γνώση των μαθητών και στην κατανόηση πολιτικών θεμάτων, όπως επίσης και στην αποτύπωση των στάσεων, των αντιλήψεων και των δράσεων που σχετίζονται με την ιδιότητα του πολίτη.

Από την έρευνα CIVED στα τέλη της δεκαετίας του 90, έχει αναγνωρισθεί ο ρόλος της περιφέρειας<sup>1</sup> ως ένας σημαντικός παράγοντας της αγωγής του πολίτη λόγω της επίδρασης του τόπου κατοικίας στη διαμόρφωση της πολιτικής ταυτότητας των ατόμων. Συμφωνώντας με αυτό το εύρημα η έρευνα ICCS προσαρμόσε τα ερευνητικά της εργαλεία για κάθε περιφέρεια που μελέτησε. Έτσι, ανάλογα με την περίπτωση οι μαθητές ρωτήθηκαν για θέματα που σχετίζονται με τον τόπο κατοικίας τους (η έρευνα έλαβε χώρα στην Ευρώπη, στη Λατινική Αμερική και στην Ασία).

Είκοσι έξι ευρωπαϊκές χώρες έλαβαν μέρος στην έρευνα. Οι εξαιρέσεις ήταν η Νορβηγία και η Ρωσική Ομοσπονδία. Η ευρωπαϊκή έρευνα διερεύνησε τις απόψεις των μαθητών για την κατανόηση του πολιτικού τους περιβάλλοντος στο ευρωπαϊκό πλαίσιο και για τις απόψεις τους, τις στάσεις τους και τις συμπεριφορές τους σε σχέση με συγκεκριμένα πολιτικά θέματα, θεσμούς και πολιτικές πρακτικές.

Η ευρωπαϊκή έρευνα ICCS 2009 εξετάζει τις διαφορές ανάμεσα στις χώρες σε σχέση με την προσφερόμενη αγωγή του πολίτη. Επιπλέον, αντιπαραβάλλει την αγωγή του πολίτη με επιλεγμένα χαρακτηριστικά των μαθητών. Τα δεδομένα που παρουσιάζονται στη μελέτη προέρχονται από περισσότερους από 75.000 μαθητές οι οποίοι διανύουν ήδη οκτώ χρόνια σχολικής εκπαίδευσης σε περισσότερα από 3.000 σχολεία από τις 24 ευρωπαϊκές χώρες. Τα δεδομένα αυτά εμπλουτίστηκαν και με τις απόψεις 35.000 εκπαιδευτικών σε αυτά τα σχολεία. Επίσης συλλέχθηκαν και δεδομένα από τους διευθυντές των σχολείων αλλά και από εθνικά ερευνητικά κέντρα.

Η έρευνα ICCS βασίστηκε στην προηγούμενη μελέτη IEA (International Association for the Evaluation of Educational Achievement) αναφορικά με την αγωγή του πολίτη, η οποία συμπεριλάμβανε και τη μελέτη IEA Civic Education Study (CIVED), η οποία εκπονήθηκε το 1999 (Torney-Purta, Lehmann, Oswald, & Schulz, 2001. Torney- Purta, Schwille, & Amadeo, 1999).

Το περιφερειακό πλαίσιο στην Ευρώπη τη δεκαετία του 90 είχε μια ισχυρή επίδραση στα αποτελέσματα της έρευνας CIVED (Fratczak-Rudnicka & Torney-Purta, 2001). Μια σειρά από εξελίξεις στην Ευρώπη συνδύαστηκαν έτσι ώστε να κάνουν απαραίτητη την εκπόνηση αυτής της μελέτης. Αυτές συμπεριλάμβαναν:

- Τη γρήγορη κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων στην ανατολική και την κεντρική Ευρώπη και την αντικατάστασή τους από «νέες δημοκρατίες» με νεόκοπους πολιτικούς και πολιτειακούς θεσμούς, διαδικασίες και κουλτούρες.
- Αυξανόμενο ενδιαφέρον στις παλιές δημοκρατίες της δυτικής, της βόρειας και της νότιας Ευρώπης για τα μειούμενα επίπεδα της συμβατικής πολιτικής συμμετοχής σε όλη την κοινωνία, ιδιαίτερα στους νέους ανθρώπους.
- Το αυξανόμενο ενδιαφέρον σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες για τον τρόπο εκπαίδευσης των νέων ανθρώπων σε σχέση με τις γρήγορες πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές

<sup>1</sup> Η λέξη περιφέρεια χρησιμοποιείται εδώ με την οικονομική έννοια διοικητικής αυτονομίας.

αλλαγές που λαμβάνουν χώρα στην κοινωνία και με τους ρόλους και τις ευθύνες τους ως πολίτες.

- Κελεύσματα εκ μέρους των διαμορφωτών της πολιτικής για την επικαιροποίηση των πληροφοριών σε σχέση με τη γνώση της ιδιότητας του πολίτη, των στάσεων και των συμπεριφορών ανάμεσα στους νέους ανθρώπους στη χώρα τους.

Τα ευρήματα της έρευνας CIVED είχαν σημαντική επίδραση στις πολιτικές σε σχέση με την αγωγή του πολίτη, στις καλές πρακτικές και στην έρευνα στην Ευρώπη, όπως επίσης και σε άλλα μέρη του κόσμου (Birzea et al., 2004. Hoskins, Villalba, Van Nijlen, & Barber, 2008. Kerr, 2008. Kerr, Ireland, Lopes, Craig, & Cleaver, 2004. Menezes, Ferreira, Carneiro, & Cruz, 2004. Sherrod, Torney-Purta, & Flanagan, 2010. Torney-Purta, 2002a). Στα δέκα χρόνια που πέρασαν από την έρευνα αυτή, επήλθαν εκτενείς αλλαγές στην πολιτική παιδεία στην Ευρώπη. Αυτές οι αλλαγές έφεραν σημαντικά νέα πλαίσια αναφοράς και νέες προκλήσεις στην Ευρώπη. Αυτά περιλαμβάνουν:

- Μια αλλαγή στην έννοια της ιδιότητας του πολίτη: ο πολίτης και τα δικαιώματα του συνδέονται στενά με την έννοια του έθνους – κράτους. Παρόλα αυτά, η παγκοσμιοποίηση έχει φέρει νέες μορφές δικαιωμάτων στους πολίτες σε τοπικό και διεθνές επίπεδο, όπως για παράδειγμα τα δικαιώματα των πολιτών χωρών που ανήκουν στην ΕΕ μέσω της συνθήκης της ΕΕ το 1992 (γνωστής και ως συνθήκης του Μάαστριχτ) και της συνέχειας της, της συνθήκης της Λισαβόνας το 2009. Τα δικαιώματα των πολιτών πλέον απευθύνονται σε αυτόνομα άτομα περισσότερο παρά σε υπηκόους εθνών – κρατών. Σε τοπικό επίπεδο, η κατάσταση αυτή έχει οδηγήσει στη συζήτηση της ισορροπίας ανάμεσα στην ιδιότητα του πολίτη η οποία εκφράζεται μέσω της εθνικότητας και στην ιδιότητα του πολίτη ως ταυτότητα, η οποία συμπεριλαμβάνει και τη διάσταση της ευρωπαϊκής ταυτότητας (Delanty, 2007. Hooghe & Claes, 2009).
- Μια πιο ευέλικτη έννοια της ταυτότητας: η νέα πραγματικότητα επιτάσσει την ένταξη των ανθρώπων σε μια σειρά κοινοτήτων διαφορετικών επιπέδων – τοπικών, εθνικών, περιφερειακών και διεθνών (Castles & Davidson, 2000) -, γεγονός που καλεί την αναγνώριση πιο ευέλικτων και υβριδικών ταυτοτήτων οι οποίες βασίζονται σε έννοιες όπως «κοσμοπολίτης» (Appiah, 2006. Osler & Starkey, 2008). Στην Ευρώπη, αυτή η πραγματικότητα έχει οδηγήσει στη θέση της ευρωπαϊκής ταυτότητας πλάι στις άλλες.
- Οι αλλαγές στις εξωτερικές απειλές της ασφάλειας των κοινωνιών των πολιτών: η αύξηση των τρομοκρατικών επιθέσεων σε όλη την υφήλιο έχει δημιουργήσει τις κατάλληλες συνθήκες για την έναρξη διαλόγου αναφορικά με τον τρόπο αντίδρασης των κοινωνιών. Στην Ευρώπη τέτοια παραδείγματα είχαμε στο Beslan (Ρωσία), στο Λονδίνο και στη Μαδρίτη. Μέρος αυτού του διαλόγου έχει καταλάβει η σημασία της υιοθέτησης μιας νέας οπτικής της αγωγής του πολίτη από τις χώρες και τους ευρωπαϊκούς θεσμούς ως ένα ανασταλτικό μέτρο (Ben-Porath, 2006. Consortium of Institutions for Development and Research in Education in Europe/ CIDREE, 2005. Davies, 2008).

- Η τάση μετανάστευσης των ανθρώπων εντός και εκτός των συνόρων: η μετανάστευση, συχνά εξαιτίας οικονομικών και πολιτικών αιτιών και επιδιώξεων εύρεσης εργασίας και/ ή διαφυγής από εθνικές, θρησκευτικές και πολιτισμικές εντάσεις έχει επιφέρει προκλήσεις αναφορικά με την ισότητα, την ισονομία, τη διαφορετικότητα, τις διαπολιτισμικές σχέσεις και τη συνοχή της κοινότητας σε όλα τα επίπεδα της κοινωνίας (Soysal, 1994. Tutiaux-Guillon, 2002). Σε γεωγραφικό επίπεδο, η μετακίνηση των ανθρώπων σε κάποιες ευρωπαϊκές χώρες από πρώην αποικίες, όπως επίσης και η αυξανόμενη μετακίνηση ανθρώπων από χώρες της Ευρώπης, ιδιαίτερα από χώρες της Ανατολικής σε χώρες της Δυτικής Ευρώπης, έχουν οδηγήσει σε πολυπολιτισμικές κοινότητες εντός των ευρωπαϊκών χωρών. Αυτές οι εξελίξεις έχουν δημιουργήσει προκλήσεις αναφορικά με τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να εξισορροπηθούν τα δικαιώματα, οι κουλτούρες και οι παραδόσεις των διαφορετικών εθνοτικών ομάδων στην κοινωνία, συμπεριλαμβανομένων και των μειονοτήτων. Ιδιαίτερος είναι ο ρόλος της εκπαίδευσης στη διευκόλυνση της συνοχής στην κοινωνία (Ajegbo, Kiwan, & Sharma, 2007. Dutch Ministry of Education, Culture, and Science, 2004. Osler & Starkey, 2005).
- Οι προκλήσεις της δημοκρατικής κοινωνίας: υπάρχει ένα επίκαιρο ενδιαφέρον σε όλες τις κοινωνίες για τα πρωτικά επίπεδα της πολιτικής συμμετοχής, ιδιαίτερα ανάμεσα στους νέους ανθρώπους, και την επίδραση των αυξανόμενων κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων. Σε περιφερειακό επίπεδο, στις πιο σταθερές δημοκρατίες στη δυτική, βόρεια και νότια Ευρώπη, η ανησυχία είναι έκδηλη σε σχέση με την παρακμάζουσα συμμετοχή σε τυπικές πολιτικές διαδικασίες, συμπεριλαμβανομένης της αποχής στις τοπικές, τις εθνικές και τις ευρωπαϊκές εκλογές. Στις νέες δημοκρατίες της κεντρικής και της ανατολικής Ευρώπης, το ενδιαφέρον εστιάζεται στη σταθερότητα των καθεστώτων και των δημοκρατικών διαδικασιών.
- Η ταχύτητα του εκσυγχρονισμού και της παγκοσμιοποίησης των κοινωνιών: αυτές οι αλλαγές, αποτυπωμένες στη μεγαλύτερη πρόσβαση σε νέες τεχνολογίες και μέσα και στον διαρκώς αυξανόμενο καταναλωτισμό, προωθούν νέα μοντέλα επικοινωνίας στους πολίτες. Στην Ευρώπη, αυτές οι εξελίξεις έχουν εγείρει ερωτήματα για τον κατακερματισμό των παραδοσιακών μορφών της κοινότητας και την αύξηση του ατομικισμού. Παρόλα αυτά, έχουν επίσης διανοιήσει νέες δυνατότητες για την πολυγλωσσία, τον ψηφιακό και μιντιακό εγγραμματισμό και τις διαπολιτισμικές δραστηριότητες (Coleman & Blumer, 2009. Osler & Vincent, 2002. Zadjia, 2009).
- Η ενδυνάμωση της Ευρώπης ως ένας πολιτικοοικονομικός οργανισμός: η πρόκληση των αναδυόμενων οικονομιών σε άλλα μέρη του κόσμου έχει ισχυροποιήσει το επιχείρημα υπέρ μιας στενότερης οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής συνεργασίας μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών. Παρόλο που αυτές οι προσπάθειες έχουν διευκολύνει την ισχυροποίηση των ευρωπαϊκών θεσμών και τη σύγκλιση των ευρωπαϊκών πολιτικών και διαδικασιών, οι δυσκολίες δεν απολείπουν. Αυτή η σύγκλιση συμπεριλαμβάνει εξελίξεις όπως η μεγέθυνση της ΕΕ, η διάδοση του ευρώ και ένα

πλαίσιο στρατηγικής για την ευρωπαϊκή συνεργασία σε θέματα εκπαίδευσης και κατάρτισης.

Το νέο αυτό πλαίσιο αναφοράς συνεπάγεται και μια νέα αντίληψη των πραγμάτων, η οποία αποτυπώνεται στην εκπαιδευτική διαδικασία και στους μαθητές. Η έρευνα αυτή διενεργήθηκε το 2009 στην Ελλάδα. Άρα μπορεί να ειπωθεί ότι εκείνοι οι μαθητές αποτελούν σήμερα νέους στην πλήρη ηλικιακή ακμή τους. Το ερώτημα που τίθεται είναι η σχέση ανάμεσα στην παρεχόμενη εκπαίδευση και στα πολιτικά πράγματα· με άλλα λόγια ο βαθμός πολιτικοποίησης τους. Τα αποτελέσματα ενδέχεται να δια φωτίσουν πλευρές της ελληνικής πραγματικότητας συμπεριλαμβανομένης της αποχής, της πολιτικής απάθειας και της γενικότερης στάσης των Ελλήνων απέναντι σε φλέγοντα προβλήματα της καθημερινότητας.

### **Το ερωτηματολόγιο της έρευνας**

Το ερωτηματολόγιο διερεύνησε την πολιτική γνώση των μαθητών στο ευρωπαϊκό πλαίσιο αναφοράς όπως επίσης και τις στάσεις τους, τις αντιλήψεις τους και τη συμπεριφορά τους σε σχέση με ευρωπαϊκά πολιτικά θέματα, θεσμούς και πολιτικές. Πιο συγκεκριμένα, συμπεριέλαβε την ευρωπαϊκή πολιτική ταυτότητα, τις διαπολιτισμικές σχέσεις στην Ευρώπη, την ελεύθερη κυκλοφορία των πολιτών της, τις ευρωπαϊκές πολιτικές, τους θεσμούς, τη συμμετοχή και την εκμάθηση ευρωπαϊκών γλωσσών. Η παρούσα εργασία εστίασε στις στάσεις των Ελλήνων μαθητών συσχετίζοντας τες με επιλεγμένα χαρακτηριστικά τους. Οι κύριοι άξονες ήταν οι εξής:

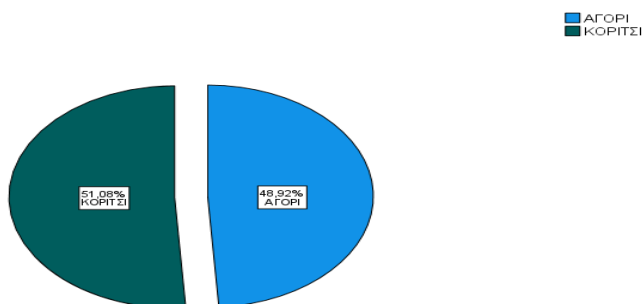
- Γνώση πολιτειακών και πολιτικών θεμάτων αναφορικά με θεσμούς, πολιτικές και ευρωπαϊκά ζητήματα. Η γνώση των μαθητών σε σχέση με την κατανόηση ζητημάτων που αφορούν τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους ως πολίτες μετρήθηκε με 80 ερωτήσεις.
- Το ενδιαφέρον και η τάση εμπλοκής στη δημόσια και πολιτική ζωή. Το ερωτηματολόγιο διερεύνησε το βαθμό ενδιαφέροντος των μαθητών σε σχέση με πέντε άξονες:
  1. Ευρωπαϊκή ταυτότητα
  2. Διαπολιτισμικές σχέσεις στην Ευρώπη
  3. Ελεύθερη μετακίνηση των πολιτών στην Ευρώπη
  4. Ευρωπαϊκές πολιτικές, θεσμοί και συμμετοχή
  5. Εκμάθηση ευρωπαϊκών γλωσσών
- Διαστάσεις και συστήματα στο σχολείο τα οποία σχετίζονται με την αγωγή του πολίτη. Σε γενικές γραμμές, τα δεδομένα από όλες τις χώρες που συμμετείχαν στην έρευνα έδειξαν ότι η αγωγή του πολίτη ήταν προτεραιότητα στην εκπαιδευτική τους πολιτική. Ήταν επίσης σαφές ότι διαφοροποιείται ο τρόπος με τον οποίο οι χώρες ορίζουν και

προσεγγίζουν την αγωγή του πολίτη. Αυτές οι προσεγγίσεις συμπεριλαμβάνουν άλλοτε αυτόνομο μάθημα, άλλοτε την ενσωμάτωση του περιεχομένου του σε άλλα μαθήματα και άλλοτε τη συμπερίληψη του ως μια διαθεματική δραστηριότητα.

## Περιγραφικά δεδομένα έρευνας

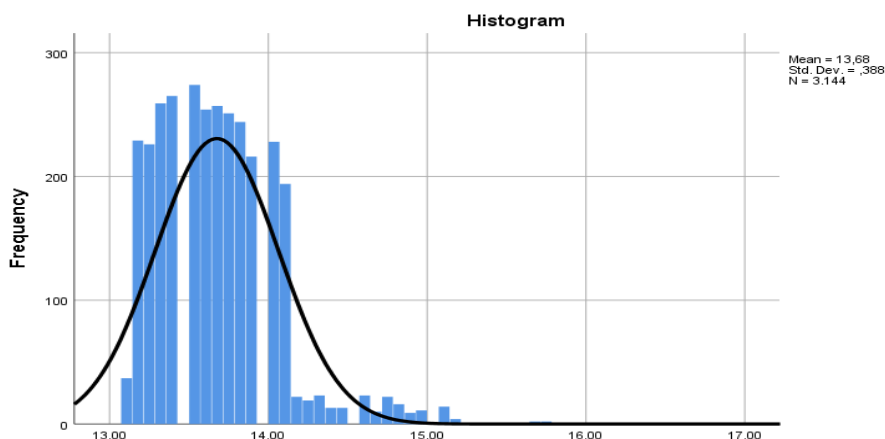
Ορισμένα από τα περιγραφικά δεδομένα του δείγματος παρουσιάζονται στη συνέχεια. Στην έρευνα πήραν μέρος 3153 μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Η επιλογή των μαθητών έγινε με στόχο την καταγραφή της άποψης υπό διαμόρφωσης πολιτών. Με άλλα λόγια, επιδιώκει την καταγραφή κάποιων τάσεων αναφορικά με την πολιτική παιδεία και την πρόταση γενίκευσης της έρευνας σε τυχαίο διαστρωματωμένο δείγμα σε μια μελλοντική έρευνα για το ίδιο θέμα. Το φύλο των συμμετεχόντων στην έρευνα παρουσιάζεται στο επόμενο γράφημα:

*Γράφημα 1. Το φύλο των μαθητών του δείγματος*



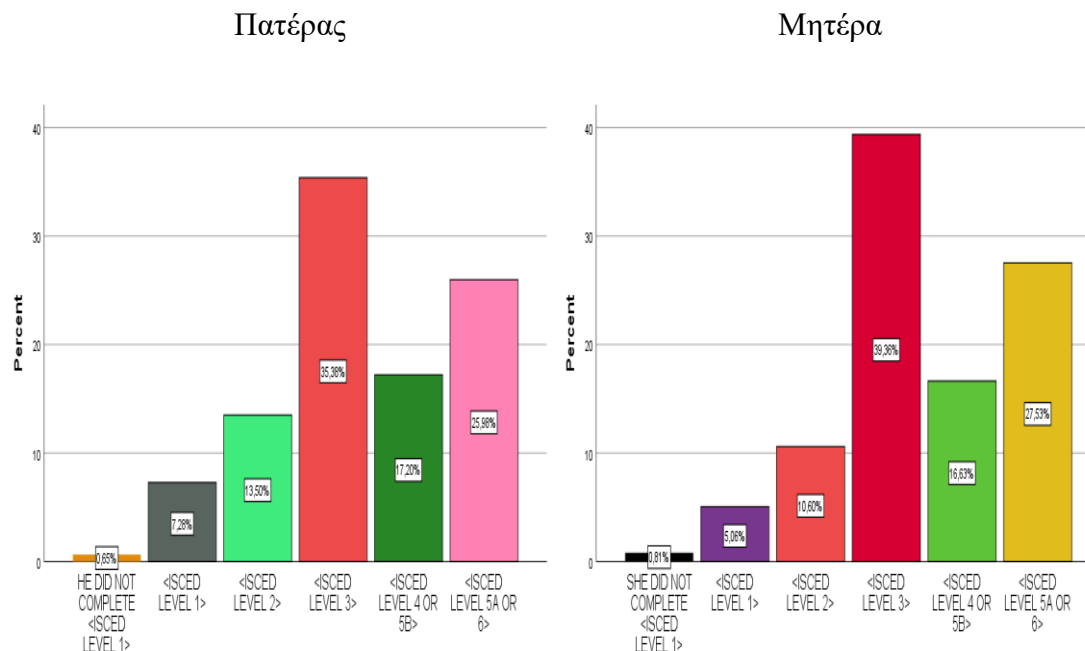
Στο δείγμα των μαθητών το 48,92% ήταν αγόρια και το 51,02% κορίτσια. Στο επόμενο γράφημα 2 φαίνεται ότι η ηλικία των μαθητών κυμαινόταν από 13 ως και 15. Οι μαθητές δηλαδή φοιτούσαν στις τελευταίες τάξεις του Γυμνασίου και στην πρώτη τάξη του Λυκείου.

*Γράφημα 2. Η ηλικία των μαθητών*



### Γράφημα 3. Μορφωτικό επίπεδο γονέων

(όπου η πρώτη στήλη από τα αριστερά σημαίνει ότι δεν τελείωσε το δημοτικό, η δεύτερη ότι ολοκλήρωσε το δημοτικό, η τρίτη γυμνάσιο, η τέταρτη λύκειο, η πέμπτη ανώτερη σχολή και η έκτη ανώτατη).



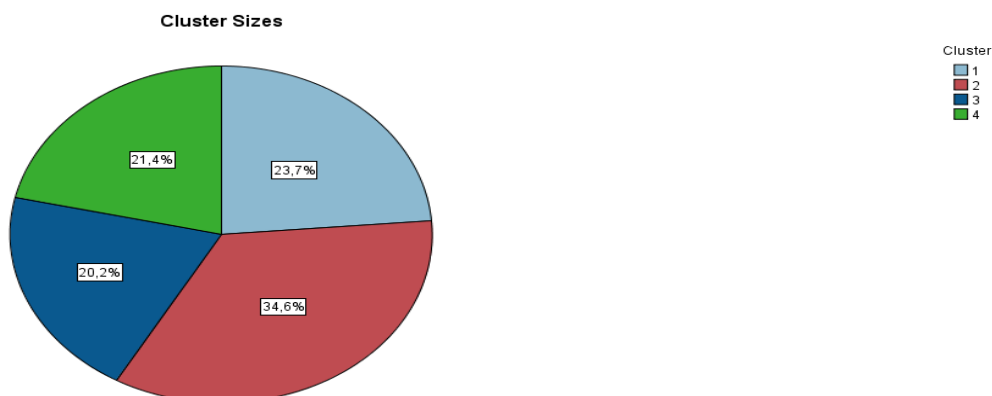
Έμφαση δόθηκε επίσης στο επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα και της μητέρας δεδομένου ότι η κοινωνικοποίηση και η πολιτικοποίηση των νέων ανθρώπων εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την οικογένεια και τις παραστάσεις. Έτσι στο συγκεκριμένο δείγμα των μαθητών το 35,38% των πατέρων είχε απολυτήριο λυκείου, το 17,20% πτυχίο ανώτερης σχολής και ένα ποσοστό 25,98 % ανώτατης. Αναφορικά με τη μητέρα το 39,36% είχε απολυτήριο λυκείου, και το 16,63% πτυχίο ανώτερης σχολής ενώ ένα ποσοστό 27,53% ανώτατης.

### Μοντέλο ανάλυσης κατά συστάδες δύο βημάτων (A twostep cluster analysis model)

Η ανάλυση κατά συστάδες είναι μια επεξηγηματική ανάλυση η οποία επιδιώκει την αναγνώριση δομών μέσα σε δεδομένα. Καλείται επίσης και ταξινομική ανάλυση (taxonomy analysis) και ανάλυση καταμερισμού (segmentation analysis). Πιο συγκεκριμένα, προσπαθεί να αναγνωρίσει ομοιογενείς ομάδες περιπτώσεων όταν αυτές δεν προϋπάρχουν. Επειδή είναι μια επεξηγηματική μέθοδος (exploratory method), δεν κάνει κάποιο διαχωρισμό ανάμεσα στις εξαρτημένες και στις ανεξάρτητες μεταβλητές. Οι διάφορες μέθοδοι ανάλυσης κατά συστάδες μπορούν να διαχειριστούν δυαδικά, ονομαστικά (κατηγορικά), ιεραρχικά και συνεχή δεδομένα.

Στην περίπτωση μας, επειδή υπήρχαν και κατηγορικές και συνεχείς μεταβλητές, χρησιμοποιήθηκε η ανάλυση κατά συστάδες δύο βημάτων. Η μέτρηση συνεκτικότητας και διαχωρισμού (silhouette measure of cohesion and separation) έδειξε ένα ικανοποιητικό επίπεδο

της ποιότητας της συστάδας. Το τελικό μοντέλο ανέδειξε 4 συστάδες με εκατό ενενήντα δύο (192) μεταβλητές ως εισροές, όπως φαίνεται και στην ακόλουθη περίληψη του μοντέλου:



<b>Size of Smallest Cluster</b>	169 (20,2%)
<b>Size of Largest Cluster</b>	289 (34,6%)
<b>Ratio of Sizes: Largest Cluster to Smallest Cluster</b>	1,71

Ο δείκτης μέτρησης συνοχής και διαχωρισμού (Silhouette measure of cohesion and separation) έδειξε μια σχετικά καλή προσαρμογή των δεδομένων.

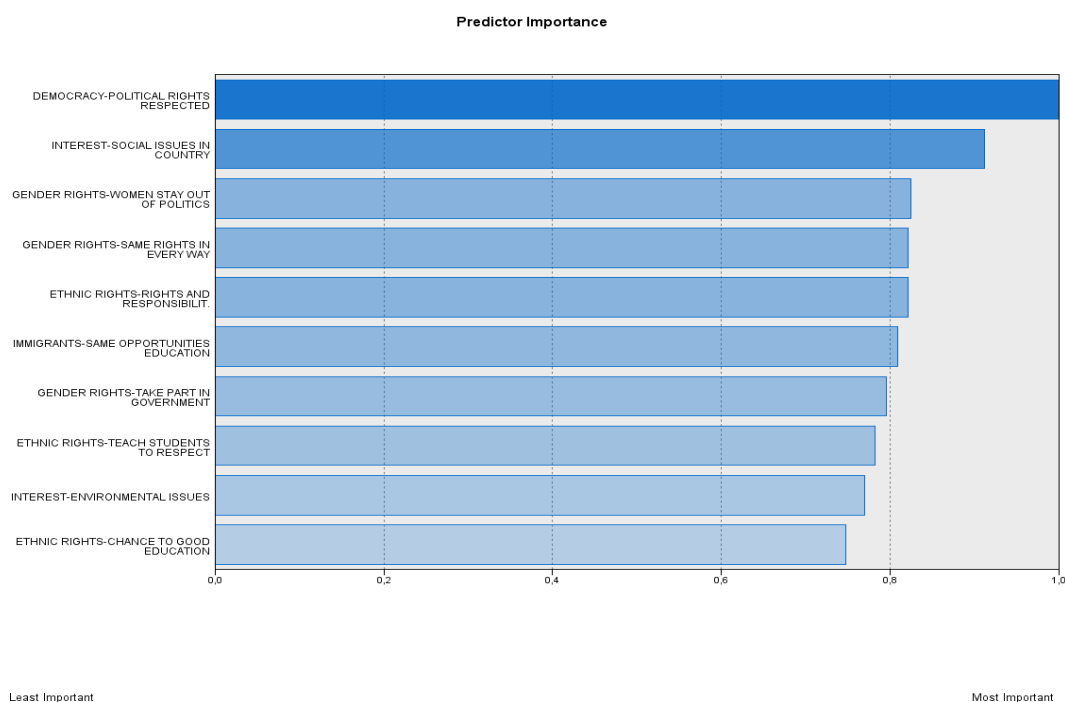
#### Model Summary

<b>Algorithm</b>	TwoStep
<b>Inputs</b>	192
<b>Clusters</b>	4



Λόγω του μεγάλου όγκου των εισροών, στην παρούσα εργασία παρουσιάζονται οι δέκα μόνο μεταβλητές με τη μεγαλύτερη προβλεπτική σημασία (predictor importance) σε κάθε μία από τις τέσσερις συστάδες. Ο πίνακας με τις δέκα αυτές μεταβλητές παρουσιάζεται στο επόμενο γράφημα:





### 1<sup>η</sup> Συστάδα

Στην πρώτη συστάδα (23,7%) συμπεριλαμβάνονταν μαθητές οι οποίοι κατά 68,2% συμφωνούσαν ότι όλες οι εθνοτικές ομάδες θα πρέπει να έχουν ίσες ευκαιρίες να αποκτήσουν καλή εκπαίδευση. Επίσης, συμφωνούν πλήρως κατά 50% με την άποψη ότι όλοι οι άνθρωποι θα πρέπει να σέβονται τα κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα των άλλων. Ένα ποσοστό 58,1% ενδιαφερόταν αρκετά για τα περιβαλλοντικά ζητήματα. Θα συμμετείχαν μάλλον σε ειρηνική διαδήλωση ή σε συλλαλητήριο σε ποσοστό 62,1% ενώ σε ποσοστό 58,1% συμφωνούν ότι το σχολείο πρέπει να διδάσκει στους μαθητές το σεβασμό προς τα μέλη άλλων εθνοτικών ομάδων της χώρας. Συναφές με το τελευταίο εύρημα αποτελεί και το επόμενο μέρος της συστάδας σύμφωνα με το οποίο τα μέλη όλων των εθνοτικών ομάδων θα πρέπει να έχουν τα ίδια δικαιώματα και υποχρεώσεις. Με το παραπάνω συμφωνούσε το 67,2% των μαθητών. Οι ερωτώμενοι τα επόμενα χρόνια σκέφτονται να ασχοληθούν με τον εθελοντισμό στην τοπική κοινωνία σε ποσοστό 65,2%. Συμφωνούν επίσης σε ποσοστό 65,2% ότι τα παιδιά των μεταναστών θα πρέπει να έχουν τις ίδιες εκπαιδευτικές δυνατότητες με τα άλλα παιδιά στη χώρα. Διαφωνούν με την άποψη ότι οι γυναίκες πρέπει να μένουν εκτός της πολιτικής σε ποσοστό 49% ενώ θεωρούν βασική παράμετρο ενός καλού πολίτη σε μέτριο βαθμό τη μη συμμετοχή σε διαμαρτυρίες εναντίον νόμων που θεωρούνται άδικοι σε ποσοστό 60,6%. Η πρώτη συστάδα μαθητών θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως αρκετά μετριοπαθής η οποία δεν αποζητά τη ρήξη με το κατεστημένο.

### 2<sup>η</sup> Συστάδα

Η δεύτερη συστάδα (34,6%) αποτελείται από γυναίκες σε ποσοστό 72,3%. Διαφωνούν πλήρως σε ποσοστό 82,7% ότι οι γυναίκες πρέπει να μένουν εκτός πολιτικής. Σε ποσοστό 89,3%

συμφωνούν πλήρως με την άποψη ότι οι άνδρες και οι γυναίκες πρέπει οπωσδήποτε να έχουν τα ίδια δικαιώματα ενώ επίσης συμφωνούν πλήρως σε ποσοστό 91,3% ότι όλοι οι άνθρωποι θα πρέπει να σέβονται τα κοινωνικά και τα πολιτικά δικαιώματα των άλλων. Διαφωνούν πλήρως σε ποσοστό 66,4% με την άποψη ότι όπου δεν υπάρχουν πολλές δουλειές διαθέσιμες, οι άνδρες θα πρέπει να έχουν περισσότερα δικαιώματα από τις γυναίκες. Συμφωνούν πλήρως κατά 76,1% με την άποψη ότι τα παιδιά των μεταναστών θα πρέπει να έχουν τις ίδιες εκπαιδευτικές δυνατότητες με τα άλλα παιδιά στη χώρα. Σε ένα μεγάλο ποσοστό 91,7% συμφωνούν πλήρως με το ότι οι άνδρες και οι γυναίκες θα πρέπει να έχουν τις ίδιες δυνατότητες συμμετοχής στην κυβέρνηση. Το 55,7% διαφωνεί πλήρως με την άποψη ότι οι άνδρες είναι καλύτερα προετοιμασμένοι για να ηγηθούν πολιτικών σχηματισμών σε σχέση με τις γυναίκες. Επίσης, το 65,4% συμφωνεί πλήρως με το ότι τα μέλη όλων των εθνοτικών ομάδων θα πρέπει να έχουν τα ίδια δικαιώματα και υποχρεώσεις. Τέλος, συμφωνούν πλήρως σε ποσοστό 77,2% με την άποψη ότι το σχολείο πρέπει να διδάσκει στους μαθητές το σεβασμό για τα μέλη άλλων ομάδων. Η δεύτερη συστάδα είναι πιο ριζοσπαστική, αποτελείται κατά κύριο λόγο από γυναίκες οι οποίες φαίνεται να εκφράζουν φεμινιστικές απόψεις.

### *3<sup>η</sup> Συστάδα*

Στην τρίτη συστάδα (20,2%) το 46,7% συμφωνούν πλήρως με την άποψη όλοι οι άνθρωποι θα πρέπει να σέβονται τα πολιτικά και τα κοινωνικά δικαιώματα των άλλων. Επίσης συμφωνούν πλήρως με την απόλυτη ισότητα γυναικών και ανδρών σε ποσοστό 38,5%. Στο ίδιο μήκος κύματος συμφωνούν πλήρως σε ποσοστό 51,5% με την άποψη οι άνδρες και οι γυναίκες να έχουν τις ίδιες δυνατότητες συμμετοχής στην κυβέρνηση, παρόλο που ένα ποσοστό 34,9% συμφωνεί πλήρως και με την άποψη όταν δεν υπάρχουν πολλές δουλειές διαθέσιμες, οι άνδρες θα πρέπει να έχουν περισσότερα δικαιώματα από τις γυναίκες. Σε αυτή τη συστάδα, οι μαθητές συμφωνούν πλήρως σε ποσοστό 39,6% ότι οι πολιτικές διαμαρτυρίες δεν θα πρέπει να είναι ποτέ βίαιες. Είναι υπέρ της άποψης τα μέλη όλων των εθνοτικών ομάδων να έχουν τα ίδια δικαιώματα και υποχρεώσεις σε ποσοστό 33,7%. Είναι συνεπείς στις καθημερινές τους σχολικές υποχρεώσεις με ένα ποσοστό 26,6% να αφιερώνει 1-2 ώρες στο σπίτι για τις εργασίες τους. Διαφωνούν πλήρως με την περιθωριοποίηση των γυναικών αναφορικά με την πολιτική σε ποσοστό 34,3%. Παρόλα αυτά δεν ενδιαφέρονται για τα κοινωνικά ζητήματα στη χώρα σε ποσοστό 30,2% ενώ συμφωνούν με την ίση ανταμοιβή ανδρών και γυναικών για την ίδια εργασία σε ποσοστό 43,8%. Αυτή η συστάδα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί μάλλον συντηρητική και σχετικά απαθής για τα κοινωνικά ζητήματα.

### *4<sup>η</sup> Συστάδα*

Αντίθετα με την τρίτη συστάδα (21,4%), οι μαθητές της τέταρτης συστάδας ενδιαφέρονται σε μεγάλο βαθμό σε ποσοστό 57,5% για τα κοινωνικά θέματα της χώρας όπως επίσης και για τα πολιτικά ζητήματα σε ποσοστό 45,8%. Είναι έντονα πολιτικοποιημένοι δεδομένου ότι σε ποσοστό 48,6% όταν υπάρχει συζήτηση για πολιτικά θέματα, συνήθως έχουν τη δυνατότητα έκφρασης γνώμης. Ένα ποσοστό της τάξης του 53,1% θέλει να γράψει σε μια εφημερίδα άρθρο γνώμης για κάποιο πολιτικό ζήτημα ενώ πιστεύει επίσης σε ποσοστό 50,3% ότι θα το κάνει με επιτυχία. Το γεγονός αυτό της άνεσης έκφρασης διαφαίνεται επίσης και από το γεγονός ότι σε

περίπτωση πολιτικής διαμαρτυρίας προτιμά το μέσο αυτό σε ποσοστό 45,8%. Το γεγονός αυτό της άνεσης λόγου φαίνεται και στο ότι το 54,2% θεωρεί ότι μπορεί να μιλήσει άνετα μπροστά στην τάξη του και γενικά μπροστά σε κοινό. Ενδιαφέρεται πολύ για τα ευρωπαϊκά ζητήματα σε ποσοστό 40,8%. Τέλος, πιστεύει στους δημοκρατικούς θεσμούς, διότι σε ποσοστό 41,9% θα επικοινωνούσε με εκλεγμένο αντιπρόσωπο στην περίπτωση που θα ήθελε να διαμαρτυρηθεί. Η τελευταία αυτή συστάδα αποτελείται από τους πλέον πολιτικοποιημένους μαθητές οι οποίοι πιστεύουν στη δημοκρατία και στους θεσμούς της.

## Συμπέρασμα

Πρέπει να σημειωθεί ότι αυτή η έρευνα ολοκληρώθηκε το 2009. Με άλλα λόγια, οι μαθητές που απάντησαν είναι σήμερα σε γενικές γραμμές στην πλέον δημιουργική φάση της ζωής τους. Θα λέγαμε ότι, δεδομένης της αντιπροσωπευτικότητας της, τα αποτελέσματα αυτής της έρευνας δεν αποτυπώνουν μόνο την πολιτικοποίηση των μαθητών, αλλά σκιαγραφούν και την ελληνική κοινωνία σήμερα.

Στα συμπεράσματα της ανάλυσης συμπεριλαμβάνεται το γεγονός της θετικής αντίδρασης των μαθητών στις σύγχρονες κοινωνικές και πολιτικές προκλήσεις. Τα κυριότερα προβλήματα που απασχολούσαν τους μαθητές ήταν αυτά της ύπαρξης ανισότητας σε σχέση με κοινωνικές ομάδες. Βλέπουμε μια ισχυρή θετική ανταπόκριση στην ανάγκη ύπαρξης ισότιμης εκπαίδευσης για τα παιδιά των μεταναστών και γενικότερα δίκαιης ένταξης τους στην ελληνική κοινωνία. Ο σεβασμός προς τους διαφορετικούς πολιτισμούς και κοινωνίες αποτελεί βασικό ενδιαφέρον όλων των ομάδων μαθητών. Η ευαισθητοποίηση των μαθητών δείχνει ότι η ελληνική κοινωνία ήταν προετοιμασμένη τουλάχιστον όσον αφορά τη στάση της στα κύματα των μεταναστών που ήρθαν στην Ελλάδα μετά το ξέσπασμα του εμφύλιου στη Συρία.

Αλλά και οι στάσεις των μαθητών απέναντι στην ισότητα των δύο φύλων ήταν ξεκάθαρη από το 2009. Τα κορίτσια που απάντησαν στο ερωτηματολόγιο κατά κύριο λόγο είχαν ήδη διαμορφωμένη άποψη για την αλλαγή των παραδοσιακών αντιλήψεων που ήθελαν τη γυναίκα σε διαφορετική θέση από αυτή του άνδρα. Πρέπει να σημειωθεί ότι η συγκεκριμένη συστάδα ήταν η μεγαλύτερη σε σχέση με τις υπόλοιπες, γεγονός που καταδεικνύει τη σημασία της.

Η κατάσταση της Πολιτικής Παιδείας το 2009 δεν διέφερε και πολύ από σήμερα. Παρόλο που διδάσκονταν στα σχολεία σε ένα διαθεματικό πλαίσιο, το αναλυτικό πρόγραμμα όριζε ένα συγκεκριμένο σύνολο μαθημάτων τα οποία σχετίζονταν με το πεδίο αυτό. Τα μαθήματα ήταν η Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή στην Ε' και ΣΤ' δημοτικού, και στη Γ' Γυμνασίου, ενώ στο Λύκειο διδάσκονταν η Εισαγωγή στο Δίκαιο και στους Πολιτικούς θεσμούς στη Β' Λυκείου. Όμως και άλλα μαθήματα όπως η Ιστορία, τα Θρησκευτικά, η Λογοτεχνία, τα Αρχαία Ελληνικά και η Γεωγραφία μετέδιδαν (έμμεσα) πολιτικά μηνύματα, κοινωνικές αξίες και εθνικά ιδεώδη τα οποία παίζουν σημαντικό ρόλο στην πολιτική κοινωνικοποίηση (Makrinioti & Solomon, 1999). Τα χρόνια όμως που ακολούθησαν και οι εξελίξεις της ελληνικής κοινωνίας έδειξαν ότι αντί οι νέοι να προσεγγίζουν την πολιτική, αυτοί απομακρύνονται. Οι πίνακες 1 και 2 παρακάτω δείχνουν εύγλωττα το ασύλληπτο ποσοστό της πολιτικής αποχής.

**ΠΙΝΑΚΑΣ 1:** Εγγεγραμμένοι στους εκλογικούς καταλόγους, ψηφίσαντες, απέχοντες και ποσοστό αποχής στις εκλογές Ιουνίου 2012 και Ιουλίου 2019

ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑ	ΙΟΥΝΙΟΣ 2012	ΙΟΥΛΙΟΣ 2019
Εγγεγραμμένοι	9.947.876	9.984.934
Ψηφίσαντες	6.216.428	5.769.644
Απέχοντες	3.731.448	4.215.290
% Αποχή	37,5	42,2

**ΠΙΝΑΚΑΣ 2:** Νόμιμος πληθυσμός απογραφής 2011, ηλικίας 0-17 ετών και 18 ετών και άνω ψηφίσαντες στις εκλογές 2011, απέχοντες και ποσοστό αποχής

Νόμιμος πληθυσμός 2011	9.904.286
Ηλικίας 0-17 ετών	1.901.234
Ηλικίας 18 ετών και άνω	8.003.052
Ψηφίσαντες	6.216.428
Απέχοντες	1.786.624
% Αποχή	22,3

Ο θεσμικά υπεύθυνος φορέας ευαισθητοποίησης και μετάδοσης πολιτικών αξιών στους πολίτες είναι το σχολείο, το οποίο δύναται συστηματικά να εμφυσήσει τις αξίες και το ενδιαφέρον στους μαθητές να ασχοληθούν με την πολιτική. Η διάχυση του αντικειμένου σε άλλα μαθήματα δεν επαρκεί για ποικίλους λόγους. Καταρχάς, όλοι οι εκπαιδευτικοί που διδάσκουν τα μαθήματα αυτά δεν είναι πολιτικά ευαισθητοποιημένοι, ούτε γνωρίζουν την πολιτική επιστήμη σε επαρκές επίπεδο. Κατά δεύτερο λόγο, δίνεται έμφαση στο αντικείμενο του εκάστοτε μαθήματος (Ιστορία, Θρησκευτικά κλπ.) με αποτέλεσμα οι μαθητές να αποπροσανατολίζονται και να μπερδεύουν έννοιες. Μόνο η συστηματική μετάδοση πολιτικών γνώσεων από πολιτικούς επιστήμονες θα μπορούσε σταδιακά να δημιουργήσει την πολιτική κουλτούρα που απαιτείται από τη σύγχρονη κοινωνία στη χώρα μας. Όλα τα άλλα είναι απλώς ημίμετρα. Ο πρωτεργάτης της εισαγωγής πολιτικών μαθημάτων στο Λύκειο Κωνσταντίνος Αρβανιτόπουλος είχε δηλώσει:

*Ο Κωνσταντίνος Τσάτσος είχε γράψει ότι δεν υπάρχει ελεύθερο πολίτευμα χωρίς ελεύθερους ανθρώπους. Και δεν είναι ελεύθερος άνθρωπος παρά εκείνος που έχει ελευθερωθεί δια της παιδείας. Εάν παραμερίσουμε τα κάθε φορά πρόσκαιρα και επιφανειακά αίτια της κακοδαιμονίας των δημοκρατιών, στο βάθος θα βρούμε ως κύριο και μόνιμο αίτιο την έλλειψη παιδείας. Η παιδεία λοιπόν είναι έργο της Πολιτείας, το κύριο έργο της. Αν Πολιτεία είναι ο ιστορικός οργανισμός μέσα στον οποίο εκκολάπτεται η δημιουργική και πολιτιστική δύναμη των ανθρώπων, είναι αδύνατο να νοηθεί χωρίς τη λειτουργία που ετοιμάζει τους ανθρώπους γι' αυτόν τον προορισμό της. Αυτός είναι ο ρόλος της παιδείας και θα μου επιτρέψετε να πω, ειδικότερα του μαθήματος της Πολιτικής Παιδείας.*

Η γνώμη του δεν εισακούστηκε και μετέπειτα κυβερνήσεις βιάστηκαν να αντικαταστήσουν μαθήματα κοινωνικών επιστημών με άλλα. Η ενέργεια αυτή δεν βελτίωσε την υπάρχουσα κατάσταση. Τα αυξανόμενα ποσοστά αποχής αποτελούν παθογένεια του πολιτικού συστήματος, καθώς η μη άσκηση του δικαιώματος του εκλέγειν και η απόρριψη του πολιτικού συστήματος επηρεάζει σημαντικά την κοινωνία στο σύνολο της. Είναι σίγουρο ότι με τη συμπεριφορά αυτή ευνοούνται η δημαγωγία, η πόλωση, η διαίρεσης της κοινωνίας, οι πελατειακές σχέσεις, ο νεποτισμός και, φυσικά, τα κομματικά άκρα. Η μόνη λύση είναι το εκπαιδευτικό σύστημα και η συστηματική διαπαιδαγώγηση των νέων ανθρώπων.

## Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Ajegbo, K., Kiwan, D., & Sharma, D. (2007). *Diversity and citizenship curriculum review*. London, UK: Department for Education and Skills (DfES).
- Appiah, K. A. (2006). *Cosmopolitanism: Ethics in a world of strangers*. New York: W. W. Norton.
- Ben-Porath, S. R. (2006). *Citizenship under fire: Democratic education in times of conflict*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Birzea, C., Kerr, D., Mikkelsen, R., Pol, M., Froumin, I., Losito, B., & Sardoc, M. (2004). *All European study on education for democratic citizenship policies*. Strasbourg, France: Council of Europe.
- Castles, A., & Davidson, A. (2000). *Citizenship and migration: Globalization and the politics of belonging*. London, UK: Macmillan.
- Coleman, S., & Blumer, J. (2009). *The internet and democratic citizenship: Theory, practice and policy*. Cambridge, UK: Cambridge University Press
- Consortium of Institutions for Development and Research in Education in Europe (CIDREE). (2005). *Different faces of citizenship: Development of citizenship education in European countries*. Brussels, Belgium: Author/DVO
- Davies, L. (2008). *Educating against extremism*. Stoke on Trent, UK: Trentham Books.
- Delanty, G. (2007). European citizenship: A critical assessment. *Citizenship Studies*, 11(3), 64–72.
- Dutch Ministry of Education, Culture and Science. (2004). *Citizenship: Made in Europe: Living together starts at school*. The Hague, The Netherlands: Minocw.
- Fratczak-Rudnicka, B., & Torney-Purta, J. (2001). *Competencies for civic and political life in democracy*. Zurich, Switzerland: Swiss Federal Statistical Office/OECD Program DeSeCo.
- Hooghe, M., & Claes, E. (2009). Civic education in Europe: Comparative policy perspectives from the Netherlands, Belgium and France. In J. Youniss & P. Levine (Eds), *Engaging Young People in Civic Life*. Nashville, TN: Vanderbilt University Press.
- Hoskins, B., Villalba, E., Van Nijlen, D., & Barber, C. (2008). *Measuring civic competence in Europe: A composite indicator based on the IEA Civic Education Study 1999 for 14 year olds in school* (CRELL Research Paper No. EUR 23210). Ispra, Italy: European Commission.
- Kerr, D. (2004). *All-European study on policies for EDC: Regional study Western Europe region*. Strasbourg, France: Council of Europe.

- Kerr, D. (2008). Research on citizenship education in Europe: A survey. In V. Georgi (Ed.), *The makings of citizens in Europe: New perspectives on citizenship education*. Bonn, Germany: Bundeszentrale für politische Bildung.
- Makrinioti D., Solomon J. (1999) The Discourse of Citizenship Education in Greece, in Torney-Purta J., Schwille J., Amadeo J. (Eds) *Civic Education across Countries: Twenty four national case studies from the IEA Civic Education Project*. Delft: Eburon.
- Menezes, I., Ferreira, P. D., Carneiro, N. S., & Cruz, J. B. (2004). Citizenship, empowerment and participation: Implications for community interventions. In A. Sanchez Vidal, A. Zambrano Constanzo, & L. M. Palacin (Eds.), *Psicologia comunitaria Europea: Comunidad, y valores* [European community psychology: Community, ethics and values] (pp. 301–308). Barcelona, Spain: Publicacions Universitat de Barcelona.
- Osler, A., & Starkey, H. (2005). *Changing citizenship: Democracy and inclusion in education*. Maidenhead, UK: Open University Press.
- Osler, A., & Starkey, H. (2008). Education for cosmopolitan citizenship. In V. Georgi (Ed.), *The makings of citizens in Europe: New perspectives on citizenship education*. Bonn, Germany: Bundeszentrale für politische Bildung.
- Osler, A., & Vincent, K. (2002). *Citizenship and the challenge of global education*. Stoke on Trent, UK: Trentham.
- Schulz, W., Ainley, J., Fraillon, J., Kerr, D., & Losito, B. (2010a). *ICCS 2009 initial findings from the IEA International Civic and Citizenship Education Study*. Amsterdam, The Netherlands: International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA).
- Schulz, W., Ainley, J., Fraillon, J., Kerr, D., & Losito, B. (2010b). *ICCS 2009 international report: Civic knowledge, attitudes and engagement among lower secondary school students in thirty-eight countries*. Amsterdam, The Netherlands: International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA).
- Sherrod, L., Torney-Purta, J., & Flanagan, C. (2010). *Handbook of research on civic engagement in youth*. Hoboken, NJ: John Wiley.
- Soysal, Y. N. (1994). *Limits of citizenship: Migrants and postnational membership in Europe*. Chicago: Chicago University Press.
- Torney-Purta, J. (2002a). Patterns in the civic knowledge, engagement and attitudes of European adolescents: The IEA Civic Education Study. *European Journal of Education*, 37(2), 129–141.
- Torney-Purta, J., Lehmann, R., Oswald, H., & Schulz, W. (2001). *Citizenship and education in twenty-eight countries*. Amsterdam, The Netherlands: International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA).
- Torney-Purta, J., Schwille, J., & Amadeo, J. A. (1999). *Civic education across countries: Twenty-four case studies from the IEA Civic Education Project*. Amsterdam, The

Netherlands: International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA).

Tutiaux-Guillon, N. (2002). *Civic, legal and social education in French secondary school: Questions about the new subject*. Retrieved from [www.sowi-onlinejournal.de/2002-2/france\\_Tutiaux.htm](http://www.sowi-onlinejournal.de/2002-2/france_Tutiaux.htm)

Zadja, J. (2009). Globalisation, nation building and cultural identity: The role of intercultural dialogue. In J. Zajda, H. Daun, & L. Saha (Eds.), *Nation-building, identity and citizenship education* (pp. 15-24). Frankfurt, Germany: Springer.